

1.322

Una mirada fotogràfica als refugis
antiaeris de Barcelona

Autors: X. Domènech (text) A.
Sánchez (text i fotografia)

» L'Ajuntament de Barcelona publica

1.322. Una mirada fotogràfica als refugis antiaeris de Barcelona, de Xavier Domènech i Ana Sánchez, el llegat que els bombardeigs de la Guerra Civil van deixar sota els carrers de Barcelona, patrimoni únic a Europa

» El llibre presenta imatges inèdites dels refugis construïts en el període de la Guerra Civil a Barcelona, a conseqüència dels bombardeigs continuats que la ciutat va patir des del 13 de febrer del 1937 fins al 25 de gener del 1939. 170 fotografies que revelen una ciutat sota la ciutat que continua foradada en el present, la petjada del temps i les vides que hi han transcorregut al llarg de vuit dècades

» Més d'un milió de quilos de bombes van caure sobre Barcelona i van produir més de 2.700 morts i uns 7.000 ferits.

» L'objectiu de la publicació és donar a conèixer una altra memòria de la ciutat en temps de guerra, que, soterrada sota els nostres peus, ens parla del valor de la resistència col·lectiva per salvar les vides

» Aquest treball fotogràfic i de recerca s'ha pogut veure a l'exposició «1.322. Refugis antiaeris de Barcelona», a La Model. Espai de Memòria de Barcelona, del 30 de març al 31 de juliol de 2023, organitzada per la Regidoria de Memòria Democràtica.

A la mateixa ciutat que va esdevenir un camp de proves per a la Segona Guerra Mundial, també hi va germinar una nova i extraordinària manera de resistir. Aquest llibre ofereix 170 imatges inèdites dels refugis antiaeris de la Guerra Civil a Barcelona que, entre el 1937 i el 1939, salvarien milers de vides. Refugis comunitaris, privats, de fabriques col·lectivitzades, d'institucions republicanes i de dirigents polítics, com Juan Nigrina o Lluís Companys, mostren una ciutat amagada a deu metres sota terra. La fotografia d'un patrimoni cívic, històric i arquitectònic únic a Europa ens convida a bastir una altra memòria de Barcelona en temps de

guerra: la memòria de la resistència. Si al sol romanen les cicatrius dels bombardeigs, al subsol perviu encara un testimoni extraordinari de solidaritat.

«Ya no hay bocas de refugios vomitando a la noche aullidos de madre, ya no volverán por el cielo a matar niños: a partir de ahora, chavales, el peligro acechará en todas partes y en ninguna, la amenaza será invisible y constante.» *Si te dicen que caí*, JUAN MARSE

La ciutat de Barcelona es va convertir en territori d'assaig previ a la Segona Guerra Mundial, que sota l'aliança entre les tropes franquistes i el feixisme italià es va aprofitar de la vulnerabilitat d'una societat que vivia el període de la Guerra Civil. Aquests cruentos atacs no eren en va, ja que Barcelona havia esdevingut un símbol de la lluita republicana contra el feixisme a escala mundial, i ara passava a formar part de l'experiment de l'horror.

L'objectiu, a més de destruir les indústries de la ciutat, era acovardir la població i esdevenir l'objectiu principal mitjançant els bombardeigs constants. Aquesta nova tècnica, anomenada «bombardeigs de saturació», s'aplicaria primerament a Barcelona, després a Catalunya, com a banc d'experimentació i, posteriorment, a Europa, i arribaria a la màxima crueltat vers la societat civil. El resultat d'aquests atacs va ser que més d'un milió de quilos de bombes van caure sobre Barcelona, les quals van produir més de 2.700 morts i uns 7.000 ferits, entre el 13 de febrer del 1937 i el 25 de gener del 1939.

Però la reacció de la ciutadania, com a model de resistència, supervivència i rebuig, va ser la de construir refugis antiaeris, amb l'objectiu de protegir-se dels bombardeigs. Un total de 1.322 refugis es van construir a la ciutat de Barcelona i ara formen part del nostre patrimoni i de la memòria col·lectiva, com a element, també, d'autoorganització popular. «Als refugis vaig entendre que, si a Barcelona es va inaugurar una nova manera de fer la guerra, també hi va germinar una nova i extraordinària capacitat de resistir: per primer cop, lluny del front la població d'una ciutat de cent quilòmetres quadrats foradava el terra a pic i pala i lluitava per mantenir una fràgil quotidianitat sota les bombes.» Explica Ana Sánchez, coautora del llibre.

Un cop acabada la guerra, els refugis passen a l'oblit. «En un principi, alguns es van conservar pensant en l'intent franquista d'intervenir en la Segona Guerra Mundial al costat dels seus germans feixistes i nazis, mentre que d'altres van ser utilitzats com a espai de joc per infants sobrevivents o, fins i tot, van servir de primeres barraques a les famílies que arribaven a la ciutat. Però, finalment, la Barcelona desarrollista va acabar per soterrar-los del tot. Era, per maldestre que es presentés aquell desenvolupament franquista, la modernitat que condemna el passat a l'oblit. La recuperació de la seva memòria va venir amb la nova etapa democràtica. I de nou, la iniciativa del teixit social de la ciutat fou clau en el procés. De fet, els refugis, la seva presència entre nosaltres com un fragment d'un passat present, parafrasejant Octavio Paz, són el testimoni insubornable de la història.» Xavier Domènech, coautor

El llibre presenta una ciutat subterrània i desconeguda, en quatre-cents espais estudiats, refugis construïts en fàbriques col·lectivitzades, escoles i places, del Poble-Sec al Poblenou, refugis de dirigents polítics i d'associacions esportives, estructures comunitàries de protecció sota els carrers de l'Eixample i búnquers als palauets de Pedralbes. Junes de veïns, comissions de festes i entitats de tota mena van iniciar, sota l'esguard i el suport institucional, la construcció de refugis i en van establir les normatives d'ús i els principis de convivència. Dones, homes grans —en un moment en què molts joves es trobaven al front— i criatures van participar en la tasca constructora dels refugis.

D'aquests 1.322 refugis inventariats, xifra que dona títol al llibre i a l'exposició, tan sols un 5 % es van construir directament des de les institucions, mentre que un altre 10 % van rebre

subvenció pública. La resta va ser obra de la societat civil autoorganitzada, protagonista d'un moviment ciutadà sense precedents. De fet, la densitat de refugis no es correspon amb les zones més castigades per l'Aviazione Legionaria i la Legió Còndor, sinó que està directament lligada al teixit associatiu, traduït en una millor xarxa de refugis. D'aquesta manera, barris com Les Corts, Sarrià o Sant Gervasi, que a més també tenien menys densitat de població, disposaven de molts menys refugis en proporció que Ciutat Vella, Sants o Gràcia, on la cultura de cooperació entre veïns estava fortament arrelada.

ÀMBITS

Refugis comunitaris: el «model Barcelona»

Els refugis comunitaris, impulsats pel teixit ciutadà sota l'esguard institucional, són els més nombrosos. Dones, homes grans i criatures van participar de la tasca constructora d'uns espais que eren alhora pensats com a biblioteques, banys públics o centres d'una vida cultural futura. Aquest model de defensa passiva seria batejat al parlament britànic com a «model Barcelona» i reivindicat pels sectors més progressistes en un intens debat polític a les portes d'una guerra mundial imminent, que acabaria amb la victòria de la proposta conservadora i l'aposta pel refugi privat.

Fàbriques, col·lectivitzacions i refugis

Fracassat el cop d'estat a Barcelona, l'economia de la ciutat patí una profunda transformació. A partir de la iniciativa obrera, començarà un ampli moviment de col·lectivització de les empreses grans i mitjanes, que van passar a mans dels treballadors i treballadores. Alhora, les institucions catalanes, amb la creació del Comitè d'Indústries de Guerra l'agost del 1936, van estimular la reconversió de gairebé mig miler de fàbriques en centres de producció que assegurassin els subministraments de material bèl·lic. Els refugis construïts a la fàbrica Elizalde, la fàbrica Damm o l'F-14 (un dels centres d'armament més importants de la Generalitat republicana situat a l'Escola dels Salesians de Sarrià) són alguns dels amagatalls industrials d'aquesta secció.

Quan el refugi és a la llar

L'experiència dels bombardeigs al bell mig d'una guerra que va durar tres anys va esdevenir terriblement quotidiana. El temps de la ciutat convivía amb el temps de l'horror i els refugis es convertien també en un espai de vida diària per a infants i adults. En alguns casos, entraven dins la llar amb la construcció de refugis particulars. Evidentment, això tan sols s'ho podia permetre qui tenia la possibilitat de construir-lo dins la pròpia casa. Aquests són els més desconeguts, els que no apareixen en cap cens i que, molt sovint, han quedat absolutament oblidats, fins i tot dins les històries familiars.

Institucionalitat i vida

Des d'octubre del 1937, Barcelona va ser la capital de la República i hi van conviure els governs català, basc i de l'Estat fins al final de la guerra civil. Els refugis destinats a la protecció personal de dirigents polítics com Lluís Companys, sota el Palau de les Hores, o Juan Negrín, al jardí de la finca de Pedralbes cedida al cap de Govern de la II República per la família Roviralta, mostren l'intent de mantenir també la vida institucional sota les bombes. A la mateixa secció s'inclouen el búnquer ubicat sota la casa del doctor Andreu a l'avinguda Tibidabo, iniciativa del

cònsol soviètic Vladímir Antónov-Ovséienko (un dels herois de la Revolució d'Octubre), el refugi de la Generalitat de Catalunya i el de l'Escola Popular de Guerra, a l'edifici de les Escoles Pies de Sarrià.

Espais emprats com a refugi

Estacions de la xarxa de metro o dels Ferrocarrils de Sarrià serien emprades com a refugi. S'estimava que el conjunt d'aquests espais habilitats al subsol podien protegir de 200.000 a 300.000 persones, és a dir, el 30 % de la població d'una ciutat que llavors tenia un milió d'habitants. Malgrat la innegable utilitat inicial, esdevindrien insuficients, i la imatge associada al resguard contra els bombardeigs a Barcelona, a diferència de la que ens ha quedat del metro de ciutats com Londres, seria la gran obra de construcció de refugis.

LLISTA DE REFUGIS

Refugis comunitaris: el «model Barcelona»

1. Refugi del passatge Simó (R-0864)
2. Refugi de la plaça Tetuan (R-0041)
3. Refugi 307 (R-0307)
4. Refugi del carrer València (R-0095)
5. Refugi de l'Hospital de Sant Pau (R-1275)
6. Refugi de la plaça Bonet i Muixí (R-0819)
7. Refugi de la plaça del Diamant (R-0232)
8. Refugi del carrer Toledo (R-0877)
9. Refugi de La Lira de Sant Andreu
10. Refugi de la plaça de la Revolució (R-0267)
11. Refugi de Can Peguera (R-0647)
12. Refugi del carrer Ramon Batlle (R-0525)
13. Refugi de Can Robacols (R-0173)
14. Refugi del Mas Guinardó (R-0312-3)
15. Refugi de l'església de Sant Miquel dels Sants (R-0371)
16. Refugi Bernat Metge (R-0221)
17. Refugi del carrer Miquel Àngel (R-0771)
18. Refugi de la placeta Macià

2. Fàbriques, col·lectivititzacions i refugis

19. Refugi d'Aigües de Barcelona
20. Refugi de Torre de la Sagrera
21. Refugi de la fàbrica Damm (R-0760)
22. Refugi de la fàbrica Casas
23. Refugi de la fàbrica Elizalde
24. Refugi de la fàbrica 14 (F-14)

3. Quan el refugi és a la llar

25. Refugi de l'avinguda Diagonal
26. Refugi del carrer Mallorca
27. Refugi del carrer Graus
28. Refugi de Can Mumbrú

- 29. Refugi del carrer Lleó XIII
- 30. Refugi del carrer Tapioles

4. Institucionalitat i vida

- 31. Refugi del Palau de la Generalitat
- 32. Refugi de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya
- 33. Refugi de l'Escola Popular de Guerra (R-0924)
- 34. Refugi de Juan Negrín
- 35. Refugi del sindicat de la construcció de la CNT (R-1299)
- 36. Refugi del Consolat de l'URSS
- 37. Refugi de Lluís Companys

5. Espais emprats com a refugi

- 38. Estació de Correus
- 39. Finca Sansalvador
- 40. Túnels de Montjuïc

Dels 1.322 refugis inventariats a la ciutat de Barcelona, 1.264 són numerats per part de la Junta de Defensa Passiva. En aquest llibre s'ha emprat el nom popular de cada espai i, quan s'escau, el número precedit de la lletra «R», tal com constaven al cens del 1938.

ELS AUTORS

Ana Sánchez, periodista i fotògrafa, està especialitzada en comunicació cultural i memòria històrica. Treballa en la comunicació del sector cinematogràfic des de l'agència Trafalgar i actualment és responsable de premsa de l'Acadèmia del Cinema Català i del Festival de Cinema Europeu de Sevilla, entre altres projectes.

Xavier Domènech, professor d'història de la Universitat Autònoma de Barcelona, ha treballat els períodes de la Guerra Civil, el franquisme i la transició i ha centrat les seves recerques en els moviments socials, els processos de canvi polític i la conformació de les cultures i les memòries populars.

MATERIALS

<https://drive.google.com/drive/folders/1rw0AFep8Jeu47fViKgUZseEfun23IEEq>

Per a més informació i entrevistes:

<https://ajuntament.barcelona.cat/barcelonallibres/ca>

Laura Santaflorientina / tel.: 699 061 244 / laurasantaflorientina@gmail.com